

ТР-НИҢ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНДА

Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийги чыыжының депутатына "Солидарность-Демнежилге" соңгулда блогундан депшиттирген кандидаттарның даңзының дугайында айтырыгны ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязынга чугаалашкан.

Ук блоктан демдеглеттиргеннер бо:
1. **МОНГУШ** Борис Билчин-оолович, 1955 чылдың сентябрь 29-та төрүттүнген, "Идегел" нитилелдин директору, Кызыл хоорайда чурттап турар,
2. **КАРА-ОЛ** Виктор Хомушкучевич, 1947 чылдың январь 28-те төрүттүнген, "Каа-Хем" хөмүр-даш

уургайынын директору, Кызыл хоорайда чурттап турар, Кызылдың чангыс мандаттыг Чехов № 8 соңгулда округундан депшиттирген;
3. **АЕВ** Петр Яковлевич, 1948 чылдың ноябрь 24-те төрүттүнген, "Концерн Сибирь" ассоциациязынын директору, Кызыл хоорайда чурттап турар. Кызылдың чангыс мандаттыг Автодорожный № 9 соңгулда округундан депшиттирген.

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР ТҮҢЧЕЛИНДЕ

Делекей, 1974 чылда төрүттүнген Омак Лопсанович Тамчай.
Убса-Нур аймактын чыгырга даргазы Ц. Баатарын чалааны-биле ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржактын бо чылдың июль 10-дан 13-ке чедир Улангом хоорайга чораан үезинде Моолдун Убса-Нур аймаанын эрге-хоойлу камгалаар органы-биле оон ужуражылгазынын түннелинде Россияның ол хамаатыларын келдердир дугайында дугуржулга

чедип алдынган.
Моолдун эдип-чазар куш-ажыл колонияларында кеземче херээн эрттирип турар Россиянын ол хамаатылары-биле холбашкан сонгаарлап болбас айтырыгны шиитпирлээр ужуражылга үезинде Ш. Д. Ооржак негезин. Кызыгаар чоогунун кожууннарынын чурттакчылары дуза чедирер республиканын Президентизинден каш-даа уда дилээн. Амгы үеде Ш. Д. Ооржактын айтырыгына

биле РФ-тиң ол хамаатылары Тыва Республиканың эдип-чазар куш-ажыл албан черлеринге кеземче херээн эрттирер кылдыр шилчидер арга бар бе дээрзин Чазакта чугаалажып турар.
Амгы үеде Улангомдун эдип-чазар куш-ажыл колониязында РФ-тиң шииттирген 7 хамаатызы бар. РФ-тиң Даштыкы херектер яамызын болгаш Моолдун Даштыкы харылзаалар яамызын дамчыштыр ол айтырыгны үе

шиитпирлеп болур. Устүнде адаттыгтан албан черлеринче албан езузунун бижин чоруткужеге чедир моол тала-биле дугуржулга езугаар ажылчын бөлүктү тургузар деп шиитпирлээн.
ТР-ниң Кадык камгала болгаш эм-тан-биле хандырылга яамызы Улангомдун эмнелгезинде РФ-тиң ийи хамаатызынга эм айма-биле дүрген дузаны чедирер апаар.

Светлана ПАРШАКОВА, ТР-ниң Национал политика, даштыкы экономиктиг болгаш регионал харылзаалар яамызынын кол специалисти.

ДААРТА — ТУДУЖУ ХУНУ

СИЛЕРГЕ БҮЗҮРЭЭР МЕН

ПРОФЕССИОНАЛ БАЙЫРЛААЛЫҢАР — ТУДУЖУНУҢ ХУНУ-БИЛЕ СЕТКИЛИМ ХАНЫЗЫНДАН СИЛЕРГЕ БАЙЫР ЧЕДИРИМ!
ТУДУЖУЛАРЫҢ ХОДАРЫ-БИЛЕ РЕСПУБЛИКАДА ЧУРТТААР ОРАН-БАЖЫҢГА, ХАНДЫРЫЛГАНЫҢ СОЦИАЛ КУЛЬТУРАЗЫҢГА, УАЕТПҮРГЕ БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГАЗЫНЫҢ БУДУРУАГЕЛЕРИНГЕ ХАМААРЖЫР ЭВЭЭШ ЭВЕС ОБЪЕКТИЛЕР ТУТТУНГАН БАЗА ТУТТУНУП ТУРАТ.
РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТУДУЖУ КОМПЛЕКЗИ ЧУРТТУҢ ЭКОНОМИКАЗЫНДА НИИТИ КРИЗИС, АКШААҢДЫРЫШКЫННЫҢ ЧЕТПЕС ХЕМЧЭАДЕРИ-БИЛЕ ХОЛАШКАН БЕРГЕ УЕНИ ЧУРТТАП ЭРТИП ТУРАТ.
ЫНДЫГ БОЛЗАЖОК БИСТИҢ ТУДУЖУЛАРЫВЫСТЫҢ ТЫВЫНГЫР, САГЫНГЫР, АЖЫЛДАП БИЛИР ЧОУУНУҢ БОЛГАШ БАЙЛАК МЕРГЕЖИДИИНИҢ АЧЫЗЫНДА ТУДУЖУ КОМПЛЕКЗИ АЖЫЛЫН УЛАМЧИЛАП ТУРАТ.
РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ БОЛГАШ ЧАЗАА ТУДУЖУ КОМПЛЕКЗИНДЕ НАРЫН БАЙДАДЫ БИЛИР БОЛГАШ МУРНАДЫ ТУДУЖУ ОБЪЕКТИЛЕРНИ АКШААҢДЫРА ДЭЭШ БҮГҮ-ЛЕ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫР.
СИЛЕРНИ ПРОФЕССИОНАЛ ШЫНАРЛАРЫҢГА БОЛГАШ БАЙДААДЫ ХАНЫЗЫ-БИЛЕ БИЛИП ТУРАРЫҢГА ИДЕГЕВИШААН, РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТУДУЖУ КОМПЛЕКЗИН ХӨГЖУДЕРИНГЕ АМ-ДАА ХӨЙ-ХӨЙ ЧҮҮЛДЕРНИ КЫЛЫП ШЫДААР СИЛЕР ДЭЭРИНГЕ БҮЗҮРЭЭР МЕН.
СИЛЕРГЕ БОЛГАШ СИЛЕРНИҢ ЧОӨК КИЖИЛЕРИҢЕРГЕ ААС-КЕЖИИН, КАДЫКШЫЛДЫ БОЛГАШ ЧЕДИИШКИНЕРНИ КУЗЕДИМ.
Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Тываның аалчызы

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА ХАНЫЛААР, КАЛБАРАР

ЧУРУКТАРДА: Ш. Д. Ооржак биле С. В. Калашников дугуржулгага ат салып оорары; С. В. Калашниковтуң караа четпестер будурулгезин чораану. Владимир САВИНХЫН тырттырган чуруктары.

Россия Федерациязынын Куш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызынын сайыды Сергей Вячеславович Калашников ажил-албанынын айы-биле август 5-те эртен Кызылга самолет-биле чедип келген. Найсыралдын аэропортуна сайыты Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Баштыны Ш. Д. Ооржак, Тыва Республиканың Курене Думазында депутат Г. А. Салчак, ТР-ниң Чазак Баштынынын бирги оракакчызы В. М. Оюн, Куш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызынын сайыды Д.-С. Б. Яндак болгаш өске-даа харысалгалыг ажилдакчылар уткуп алган. Тыва болгаш орус хептеринг кыстар национал чаңчылар езугаар сүттүг шайны, хлеб, дусту келген эргим аалчыга тутсуп, хүндүлээн.
ТР-ниң Президентизи — Чазак Баштыны Ш. Д. Ооржак-биле РФ-тиң Куш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызынын сайыды С. В. Калашников ужурашкан. Тыва Республикада политиктиг, социал-экономиктиг байдалды Президент таныштырган. Кризистин болгаш рынок экономиказын шилчигенин берге үелеринде чурттакчы чонун социал камгалаалын күштелдирер дээш Президентинин, Чазактын ап чорудуп турар хемчеглерин чугаалап берген. Акша-копектин чедилезинде социал алдыда чедир шиитпирлетиимейн турар айтырыглар барын база айткан.
Тыва Республиканың төөгүзүнүн, чонунун ажил-ижи

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 64 (16126) ♦ 1999 чылдың август 7, суббота ♦ Ат салган шагы ♦ Садар өрттө дугуржулга езугаар. 18.00

Тыва Республиканың Чазаанда

САЙГАРЫП ЧУГААЛАШКАН

ТР-ниң Чазааның ээлчеглиг хуралы август 3-те болуп эрткен. Орта республика ужу-дузалыг дөргөн ажыг айтырыгларын сайгарып чугаалашкан. Чазак Баштынынын бирги оракакчызы В. М. Оюн хуралды башкарып эрттирген.
1999 чылдың бирги чартында Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдөзүнүн түннелдеринин талазы-биле яамыларның, ведомстволарынын, кожууннар, хоорайлар чыгыргаларынын удуртукчулары канчаар ажылдаанынын анализин илеткелчи берген. Чамдык будурулгелер, организациялар боттарынын бар аргаларын, куралдарынын чедир ажылдаанындан четпес ажылдаан. Оларнын хамааржыр яамыларынын, ведомстволарынын удуртукчулары будурулгелери,

чызы В. М. Оюн кылган. Бо чылдың эрткен алды айларында республиканын социал-экономиктиг хөгжүлдөзүнүн түннелдерин барымдаалар көрүп тургаш, яамыларнын, ведомстволарынын, кожууннар, хоорайлар чыгыргаларынын удуртукчулары канчаар ажылдаанынын анализин илеткелчи берген. Чамдык будурулгелер, организациялар боттарынын бар аргаларын, куралдарынын чедир ажылдаанындан четпес ажылдаан. Оларнын хамааржыр яамыларынын, ведомстволарынын удуртукчулары будурулгелери,

организациялары негелдеге дүштүр ажылдавын турда, ону чогуур үезинде эдип алырынын, боттук дуза чедиреринин хемчеглерин чорутпаанын шүгүмчүлээн. Четпестерни эдер талазы-биле удуртукчулар моон сонгаар чүнү кылырынын хемчеглеринге доктааган. Бо айтырыг талазы-биле Чазак сонгаар чүнү кылырынын бирги номчулганында хүлээп алган, ам-даа сайгарып чугаалажыр.
Республиканың арат, тараачын (фермер) ажил-агыйлары улам ынай хөгжүлдөр талазы-биле хемчеглер дугайында Тыва Республи-

каның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызынын сайыдынын бирги оракакчызы В. И. Лавриненконун илеткелчин дынаан. Амгы үеде республиканың арат, тараачын (фермер) ажил-агыйларынын ажил-чорудулганынын байдалын Чазак кижигүннеринге ол таныштырган. Оларнын ажилын хөгжүлдүп сайзырадыры чугула болуп турар, ынангаш бо талазы-биле чүнү кылырын, күрүнеден, Чазактан кандыг деткимче, дуза херегин илеткелчи чугаалаан. Арат, тараачын (фермер) ажил-агыйларны моон сонгаар улам

хөгжүдеринче Чазак хуралы улуг кичээниги салган.
Тыва Республиканың Чазаанын чанында сайгарлыкчы чорукту деткир фондуну дүжүрер талазы-биле комиссиянын ажилынын түннелдеринин, күсөкчи база төлээлекчи эрге-чагырга органнынын болгаш өске-даа бюджет организацияларынын ажил-албан сургакчылаашкыны-биле холбашкан чарыгалдарын чурумчудар, Кызылдың сарыг шажын хүрээзинин тудуунга акша-хөреңги тускайлап бээринин дугайында болгаш өске-даа чугула айтырыгларын Чазак хуралында чугаалашкан.
Бистин көрр.

Үүлгедигге хамаарыштыр

ЧАГЫГ-БИЛЕ БИЖИТТИНГЕН

1999 чылдың июль 29-та "Известия" солунга Ю. Снегиревтуң "Эппи кым өлүргенил?" деп чүүлүнге Тыва Республиканың Президентизинин адын баксыраткан кезек медээлер парлаттынган. Республикада шагдан-на билдингир фактыларны көргүзөрдө, материалдын авторунуң кылган нүгүлдери тодаргай доктаавайн, республиканың айтырыгларын чырыдарда оон эгезинден тура ажы-биле чоңээлин демдеглет тур бис. Ындыг болзажок Тыва Республиканың Президентизинге болгаш Чазаанга хамаарыштыр көдүртүнгөн темаларның кол утказынын талазы-биле херек кырында байдалды дугайында медээлерни республиканың массалыг информация чепсектеринге бээр апаар.
Чазактын удуртукчузы база "Известияга" сөөлгү үеде парлаттыганын чүүлдеринин саалдары-биле тургустунары канчап-даа таарымчалыг эвес. Боттарынын кезек үенин хууда олча-ажыын харааш, топ солуннар арыннарынга ындыг материалдарны бижиттирип турар политиктиг күштер республика дугайында нитизи-биле каразынчыг медээлерни тардырындан чалданмай, оон-биле Россиянын болгаш бүгү делегей деннелинге республиканың ат-алдарына улуз когаралды чедирип турарлар.
Сөөлгү үеде Москваның чамдык журналистери "көдээ" регионнар-биле ажилдаарда азы онзагай болушкуннары чырыдарда телевид негеп турары чажыт эвес болгай. Ынчангаш оларга ТР-ниң Чазаанын хүн бүрүдеги ажилы, республиканын ылап-ла чидиг айтырыглары кандыг-даа сонуургайчыг эвези билдингир.
Ю. Снегиревтуң бистин

республикага келгени сөөлгү үеде, ылангы Кызыл хоорай ч а г ы р г а з ы н ы н удуртукчузында тургустунган политиктиг байдал-биле тудушкак дээрзи ылаптыг, оон кадында ол-ла "Известия" солунун "информастыг деткилгези"-биле олар эрге-чагыргага келген болгайлар.
Республиканың чурттакчы чону болуп турар болушкуннары Москваның солуннарынын "тайылбыр ажилы" чокка-ла боттары сайгарып шыдаптар деп чүбеге чизининг чок, ынчангаш чес-холозы көстүп келген политиктеринин ук солуннарга чагыг езугаар бижиткен материалдарынын кандызын чон билдир.
Тыва Республиканың Президентизи июль 21-де болган үүлгедигге хамаарыштыр бодунуң туржун чангыс эвес удаа чугаалаан: бирээде, ону айдарында болдунар-ла чүүлдерин кылыр, ийде, ителге чорудулганын кым-даа киришпес ужурулуг. Түннелдерни ол үүлгедийшин ажиттынганда болгаш оон болдуна берген бүгү чылдагааннарын истеп тыпканда чугаалап турары таарымчалыг.

Бо соңгулдалар кампаниязы мурунда болуп турган соңгулдаларга бодаарга, бедик деннелге эрткенин демдегээр чугула. Дээди Хуралдын депутатынын кандидатына чонун шыраак дээн оолдари-кыстары боттарынын кандидатураларын кирдилер. Чижээ-лээрге, бистин кожуунга ажылдап, чурттап чораан чангыс чер-чуртуугулары Василь Ууртакович Хомушкучу, Роман Степанович Монгуш дээш оон-даа өскө эш-өөрлер Дээди Хуралдын депутаттары болдулар. Моон мурунда эртин турган соңгулдаларга кандидатуразын кирип турган депутаттарын программаларын дыннап, солуннардан номчуп олураарга, дыка-ла "чечен-мерген" болур чорду. "Ону, мону кылыр мен, мени соңгуп алыр болзунар" дээш-ле баар.
Бо эртен соңгулдаларга чангыс чер-чуртууус Роман Степанович Монгуш кожуунун суур бүрүзүнге чон-биле бодунуң ужуражылгаларын кылгаш, программаны таныштырган. Ол соңгучуларын санал-оналдарын, чагыгларын, дилеглерин хүлээп алган. Бо хүннерде депутаттык чонга эпигээдек болушшаан, чедимес болгаш хой уругларлыг бот-нелерге аш-чем аймаан үлеп берип, депутат хүлээлгезин ак сеткилди-биле күсөдип чоруур.
Чоокта чаа ол бодунуң кожуунга келгеш, чон-биле ужуражылгаларын эрттирген. Кады ажылдап турар эштери депутаттар-биле Шекпээрге, Дөн-Терезинге, Аянгагыга,

Сос биле ажил-херек карышпаска

ЧЕТТИРДИВИС

1998 чылда Барыин-Хемчик кожуунга Тыва Республиканың Дээди Хуралының (Парламентизинин) депутаттарына кандидаттарның болгаш тус чер чагыргаларынын даргаларынын соңгулдалары болуп эрткен.

Бо соңгулдалар кампаниязы мурунда болуп турган соңгулдаларга бодаарга, бедик деннелге эрткенин демдегээр чугула. Дээди Хуралдын депутатынын кандидатына чонун шыраак дээн оолдари-кыстары боттарынын кандидатураларын кирдилер. Чижээ-лээрге, бистин кожуунга ажылдап, чурттап чораан чангыс чер-чуртуугулары Василь Ууртакович Хомушкучу, Роман Степанович Монгуш дээш оон-даа өскө эш-өөрлер Дээди Хуралдын депутаттары болдулар. Моон мурунда эртин турган соңгулдаларга кандидатуразын кирип турган депутаттарын программаларын дыннап, солуннардан номчуп олураарга, дыка-ла "чечен-мерген" болур чорду. "Ону, мону кылыр мен, мени соңгуп алыр болзунар" дээш-ле баар.
Бо эртен соңгулдаларга чангыс чер-чуртууус Роман Степанович Монгуш кожуунун суур бүрүзүнге чон-биле бодунуң ужуражылгаларын кылгаш, программаны таныштырган. Ол соңгучуларын санал-оналдарын, чагыгларын, дилеглерин хүлээп алган. Бо хүннерде депутаттык чонга эпигээдек болушшаан, чедимес болгаш хой уругларлыг бот-нелерге аш-чем аймаан үлеп берип, депутат хүлээлгезин ак сеткилди-биле күсөдип чоруур.
Чоокта чаа ол бодунуң кожуунга келгеш, чон-биле ужуражылгаларын эрттирген. Кады ажылдап турар эштери депутаттар-биле Шекпээрге, Дөн-Терезинге, Аянгагыга,

Кызыл-Мажалыкка соңгучулар-биле ужурашкан. Шекпээринин Култура бажынынга "Эстрада-101" деп үн улгаттырар аппаратураны, музыка төвүн Аянгагыга, Дөн-Терезинге соңгучуларын чагыин езугаар саттырып берген. Ол ужуражылга үезинде чонун хой санныг айтырыгларына допчу харыяларын база берген.
Ол ышка Дээди Хуралдын депутаты Салчак-оол Саянович Санаа соңгучулары-биле ужуражылганы эрттирген. Депутат Бижиктиг-Хаянын көдээ клувунга музыка төвүн, хой чурттакчылыг суур Эрги-Барлыкка база-ла музыка төвүн саттырып берген. Чонун төлөптиг оолдарын соңгучулар бо удаада шына-шилээнер боор. Ынчангаш биске кончуг улуг дуза чедирген Дээди Хурал депутаттарынын ажил-инжиге, амыдырал-чуртталгасынга чедийшинерни, быжыг кадыкшылы күзеп турар бис.
Үе берге-даа болза, көдээниң култура албан черлеринге, оон ажилдакчыларында мындаг улуг дузаны коргузуп турарына кижир оорувес арга чок. Бижиктиг-Хаянын Култура бажынынын директору Аяна Кызыл-оол, Шекпээринин Култура бажынынын директору Ирина Сарыглар, кожуунун култура килдинерин эргелекчи Анатолий Салчак-оол дуза коргузуп турар депутаттарына өөрүп четтиргенин илереткен.
Базыр-оол СААЯ, Барыин-Хемчик кожуун.

ТР-НИҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ НАРААГА АЛБАНЫ.

(Уланчызы 2-ги арында)

БУЯННЫГ ИШТИҢ КИЖИЛЕРИ:

ТЭЭЛИ СУУРНУҢ ХҮНДУТКЕЛДИГ ЧУРТАКЧЫЗЫ

Саая МАЙНАК

САЛЫМ

Тоожу

Бай-Тайга кожунуң топ эмнөлгези чыч Тээли дааның баарында коктүг-шыктыг үсч...

чал уругуң хини кезер таварылга каш-даа катап душкан. Хини кескен уруглар, оолдарың аразында эмчи, башкы, чолаачы дээш кымнары чок дээр.

ЫНЧАН ЭМНӨЛГӨГӨ дыкала эп-найралдыг коллектив ажилдап турган. Ажылы шак бүрүзүндө өлүм-чидим-биле демиселде, жеже-даа бергелер...

1973 Чылда топ эмнелге чаа туткан ийи каът бажыңче кошкен. Кошкен аалдын ажылы төнөр ийикпе. Ажылыңга кызымак, арга-дуржулгалыг ажил-дүктүңүн коллектив сүмөлөшкөш, сестра-хозяйка болуп, удуртур-баштап...

Хой-ле ак халаттар чый куспактаан угбайлар келгеш, сыгыр дан бажыңдан-на оларны илир-биле дыка чараш кылдыр басып эгелээр.

— ШАНДА дүргөн дуза чедирер машина бар эвес. Аарыг кижжи бергедей бээрге, азы божуру кижжи келгенде, санитарка ажилчыннар маңнап четке эмиңни чалап алыр турган.

Хой-ле ак халаттар чый куспактаан угбайлар келгеш, сыгыр дан бажыңдан-на оларны илир-биле дыка чараш кылдыр басып эгелээр.

Шынап-ла, Чуутпа Салчаковна бүгү назынын иштинде кара ажилдан чаданмай, шылаг-могач чок ажилдап келген. Оң күш-ажыл дептерине шан-чал чугаалаар чораан.

Хой-ле ак халаттар чый куспактаан угбайлар келгеш, сыгыр дан бажыңдан-на оларны илир-биле дыка чараш кылдыр басып эгелээр.

Чалыы шаандан өг-бүлө турган, кады чурттаан эжинин дугайында ол кайгамчык чылыг, чымчаа-

нал-мактал бижиктер эмгежөк. 15 чыл сестра-хозяйка алап ажилдап, хүндүлүг даштаналгаш үнчө. Оон соонда безин хол куруг анаа оруп шыдаван.

25 чыл монтерлап, электрликтеп, радистеп ажилдап келген эжи, 5 ажы-төлдүнүң адазы арааш хенертен чок аларган. Ынчалза-даа эриг башарлыг ие амдыралдын аажыг кызымалыгы алыспай, ажы-төлдүн өстүрүп, өгөлдө-баштап алган.

Бай-Тайганың уран чүүлге сонургадыг кижилери Чуутпа Салчаковнаны сиеңга чеже-даа көргөн димизме, частыргы-даа, хөөрөдиг-даа эвес. Аныандан-на уран талантың-биле чоңу өртүп келген.

Харын-даа өршээлиг болган-дыр. Кара халапка таваржыр часкан-дыр бис, авай.

Бис силерге баар дээш, ийи хүн машина тээп-дүүш. Катым хөөкүт ай болган-дыр. Алт-таныпкаш, халтайн бе? — деп, айтыргаш, Улар-оол кай-изинче, кадайынче көрүп ордан.

Четкеш келдим

Дүүн кезеэ кино көөр дээш, Дүгдө клуб четкеш келдим! Аныктар чалгаа чазып, Арагалар "чаглак" болду...

Барымдаазы базым санай Маргыжар-даа харымыс чок. Чептерини эдип албайн Чедишкенин маңап болбас!

Дыңнап алгаш...

Хола бурган, хомду-судур Хойлу-дурган холгарлаван. Тыва чурттуу хүрээлери Тывкы-Тока чүге хендээр?

Сүзүүвүстү оскунупкаш, Сүтү дүшкөн күскелер дег... Сонгу назын, буйи билбес Сокчуп, кыржып төнөр бе?

Бижектежир, боолажыр Бисте кандыг өлүм чок-тур? Көзүлдүр-ле хөөрдүвө Көжүл, шуужу турар чон бис.

Чоогулдан эртин чыда Чолаачы чолбун кыдыт. Машинаны бастырыпкаш, Бажым алыр часкан чүвө.

Машинадан өлүм-чидим Базым санай апар чыдыр... Паспортуг ала кымчың Бажын өрү көдүр, шагдаа!

Сарыг шажын эгиттинген, Сагызыным тынгартыңан. Күзүөн чоңу чүдүп, тейлээр Хүрээ тудуу салчып тур мен!

Номуну үнү дыңнап алгаш, Онгарылбас үрөн турбас. Үнө чүткээш шымыл көктү Үзе басып, дидинмес сен.

Ыравайн көр

Дамырларым согары дег, Дамырак суг кыймынашты... Чажыт хөңүнү бүдүү сөгелп Чараш уругу сымрандыр.

Чалыы назын ынакшылдың Чажыт одун чүшкүрээли. Чуртталганын орук айтыр Чулазы бооп чыры, сарым. Часып келген чараш уруг Чанымдан-на ыравайн көр.

Аракчаа ОНДАР. Чадаана хоорай.

АЛДЫЫ ОРГАН ААРЫГЛАРЫ

Table with columns for symptoms and organ-related ailments. Includes text like 'Амьдыралга көскү чүү-да болурга, парлагалга кандыг-бир айтыры көрдүрдүгө, Чазактын доктааш-ииттири үнерге, кандыгдаа кижжи ол бүгүге бодунун хамаарылганын илереди журулду. Сонгудалга база ындыг. Хамык болуукунары кыдындан хайгаарал орак, чүнү-даа кылбас, чүглө бергенин алыр, тудусканын чиир болуусуна, бурунгаар депшилгеге шаптык болур, кымга-даа дуза кадып шыдава бис.'

Чаш-менди хондуруп алгаш, эртен шупту чорупсувусса эки боор — дээш, кезек ыт чок оргаш, — шайлап пат болдум, дүне, хүндүс кортканым чидип. Оожургай бердим, амьрадым. Идик-хевим солуы кедип алгаш, суурнуң садаг-саймаазын көрүп кылашташ кээйн. Мени эдерер сен бе, уруум? — дээш, уруглар ойнап турган артыкы өршээлче эрте берген.

Долаана кеттинип турган авазыңга чеде бергеш: — Андрей дээрге, Чола-Кожай шолалыг Шагдыр ирейниң олгунун олгудур. Арагалар, чашпан таакпылар, оорлар, үп-тээр оолдар-биле каттыжа берген чоруп турар хире. Суурда оларнын дугайында чугаа-ла хой. Кижжи көрүп көрбээн улус-биле катты-ди" дээш үнүп кээримге, өдөк алаанда эл кырында мени кыйгырып тур. Сырмаң-биле чеде бергеш, чедип алгаш, пат боорда өгге эккелдим. Чазе септээш, даң адып келгенде көөрүмге, бир хойну бөрү тудуп каан чыткан, эди бо-дур ийиң — дээш, чеменип орган уругларыңын чаныңга кээп олурган алган.

Дүне кортканыңдан сөөктөрүм чештине бер часкан болгаш, Орланың эш тыртып эдиртип алдым. Алдынай өггө часкаан оларуу шаа бар эвес. Дээр хиндиинде хир чок аязы берген, ачаң чериниң четине совхоз директорунга ужуражып, хойну хүлээдип бээр кылдыр чугаалажыр дээш келдим, уруум. Хуу мал-биле холданмажыр, өскээр холдип саарылза-даа эки ышкаш, силер-биле, төрелдер-биле чугаалашса дээш келдим.

Сумкаларың ап ал, чоруптаар. Күдээм уруглар чаныңга олурар ынаан — дээш, бажыңдан үнүп келгеш, чер-черде баран саткан кудумчу же кылаштажыпкан.

Долаана авазыңын келген херээн бодап чораан: "Шынап-ла ынчалза кандыгыл? Чурттаар чери, кыштаа чок канчаарыл? Малды черже сүрүптөр эвес, ыт-куштун доо, оорларнын халаас кезиң-ле болгай. Сайгарлыр, кандыг яныз сайгарылдыр? Бис чүнү-биле дузалап болур бисте? Школа эгелээр бошда бисте, башкыларда, баш көдүрер чай бар эвес, өртүп каан айттар-биле демей-ле болгай бис" деп, боданып чорда, садыларга черде чеде хонуп келгенер.

Бараан кайгаан, тудуп суйбаан улус-ла хой болган. Бажыңдан чанында туткулаан бөрбек садыларнын энделери бергенин Чойганмаа эскерип каан. Чойганмааның таныыр улзуу таварышпаан. "Көд-дө, өдөксий кадай" дээш-диг аныктарнын кайгаары холчок болган. Сымрачандырлар-даа. "Бо кызыжактарың кижжи шооуп алган, чиктиг ческинчиглерин. Кижжи олардан-даа

Четтирдим, кырган-авай — дээш, Чаяна платени чеде шаап алган. Долаана уругларыңга, дунамаларыңга конфетаны, печенены үлөп берген. — Огдум, айттарны өртөп, ойтпары каар сен шүвө. Мен угбам сугга баргаш келийн.

Бирдир өртөөр, оорлап алпээр. Чаныңга кадарар мен ынаан — деп чыдырда, Долааның үнү дыңналган: — Бичиң чимзендирип ойткаргаш, херим иштинге тургузу баглап аар, авай. — Чээ, ындыг-дыр. Серем-чиде хорамча чок. Чүү-хөө суктуруп алдым. Ынчаш чедип кээр мен — дээш, Чойганмаа эжиңче углапкан. — Орайтай беризне, даай-авамнын бажыңыңа хонуп аар сен, дүне бээр кылаштава, айыңдыг. Дүне чүү-даа бооп турар — дээш, Чойганмаа херим эжини үндүр үдөп каан.

Төрзөн черинге ажы-төлүнүң, дөргүл-төрелиң, эш-өөрүңүң аразыңга, мал-маган азырал, кады кырып орак ашаа-биле өөрүшкү, мунгаралды үлө-жилп, амьдыралдын аар чүгүң демнежип, аргажып чораш, узун назылыг бооп чурттаза, кижиниң аксынын кезжи ол деп боданышпаан, кылаштап орган.

Бараан кайгаан, тудуп суйбаан улус-ла хой болган. Бажыңдан чанында туткулаан бөрбек садыларнын энделери бергенин Чойганмаа эскерип каан. Чойганмааның таныыр улзуу таварышпаан. "Көд-дө, өдөксий кадай" дээш-диг аныктарнын кайгаары холчок болган. Сымрачандырлар-даа. "Бо кызыжактарың кижжи шооуп алган, чиктиг ческинчиглерин. Кижжи олардан-даа

Чайганмааның чүрээ ажайыңнып чораан: "боланың туттунмас болза, кижжи бажыңга суг кудуп болур хейлер-дир". Хандывааның бажыңыңа чедип келгенер. Ол шооазын амыдыпкаш, "кирип моорландар" дээш, өөрүн иткештирип кирипкеш, Чойганмааны мурнадыпкаш, эжини сенчилеп алган.

Алдыгы эге

БАЧЫТТЫГ ХЕРЭЭЖЕН

Кудумчуну куду кылаштап орда, доора кудумчунан беш-алды эр, херэежен улус шуугажып дүдүр улукжуп келген. Ояр арга чок, үскүлөжи бергенер. Эржирий берген часстонуг, кызыл-шокар аржышылдыг эзирип херэежен кижжи тура дүшкен. Алтын база хүнүнчө чүл, Артыжанып, арылган-на.

— О-ойт, эжим сен бе? Чойганмаа шээйил сен! — дээш, шурап келгеш, ыглавышпаан куспактаныпкаш, ооргазын часкап турган. — Кончуму көр даан, эжим. Кончуг ашаамын шыкыңып алган, часкаан артым. Уруум, олгум өске черде чурттап чоруурлар. Чүңү канчаар боор, бичи-бичин ижип каап, хөрээш хоздодуп ап чоруур кижидир мен — дээш, өөрүнче айткаш, — мээң эште-рим-дир, таныжып аар сен. Мээң бажыңым бакалп көргөн эвес сен, богуң ажыг-шүжүмүң үлөш-синеэ, четтирдим дээр мен — дээш, Чойганмааның холундан чедип алган.

Чойганмаа канчаар-даа аайын-тыппайы, аксыңче теве тепкен ышкаш, канча адырды аарын болап, ак хар ашайн турупкан. Мал-маганы бажын ашкан, эдилээни алдын-моң-

Уш өрөөл бажың. Бажың иштин теве дывылаан ышкаш: стол кырында хлеб кескиндилери, чугбаан аяктар, хемдид каан сөөктөр сараатталган, суугу аксында уш-дери хире арага ишдери октагылап каан, өрөөл иткештирип кызыл чыт долаан — тынар агаар чок.

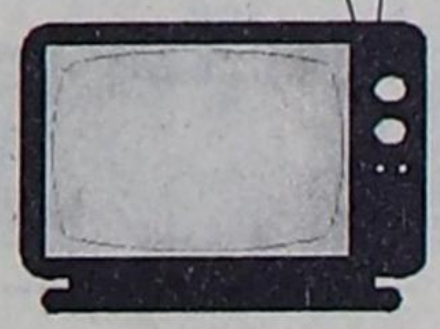
— Э-эжим, Чойгаана-жык, бээр эрткеш, диванга олудурут. Чудексинмес, бажың иштин бо уруглар ашай шааптар. Дүүн орайга чедир дөкей-оолааш, улаштыр адрестээш, бо хай-канымыл өөрүмге таваржы бергеним бо-дур. Чыткан теве аксыңче канымыл кирген ышкаш болду. Багай-оол, оттан ужу-дурут. Шайдан хайыңдырыптыңар. (Уланчылыг)

Кичээндириг

Table with columns for symptoms and organ-related ailments. Includes text like 'Аксын, дүмчүүн, караан безин Анаа-ла бир чүвө апаар. Сагаа, Паштын, СПИД-тин-даа Чангыс дөзү — Эр-херээжен ажыл. Шегденил-ле чоруур болза, Шээр аарыг черле келбес. Аарыгдан камгаланыр Аргаларнын бүзүрелдин, Бир-ле дугаар херек чүвө — Презерватив, презерватив! Хайлыг аарыг ботка, кижээ Халдатпас деп боданыңа, Халаазыңмай, түвексинмей, Хаптаным ал, дулганып ал. Халдавырыгы хамык курттар Халчыгышты өдүп келбес. Ынчангыштын презерватив — Ынанышты камгалал ол. Сагаа, Паштын ээлери — Самынын садар чүвөлөр ол. Чаваа ирик чүвөлериң Чаныңче-даа чагдаванар. Кимнын азы кымга хамаан, Кымчылааштын муунуптар мен. Кимнын азы кымга хамаан, Куп-пактааштын удуй бээр мен. Ындай шуурганнын хай-индан ага чок, а чамдыкта не (кыргай-авазы өстүргей-ле) чок чаштар көүдөң турар, Төрзөң төлдүн октаптар, (чамдык оон-даа дора) "авалар" база бар. А алдын орган ааргылары айыңдыг байдалда келген. Паш, сагаа, СПИД талазы-биле Чазак шыңгы доктаал үндүрер, улуг чарыгдал кылдыр, тускай штаб (дайыңга ышкаш) тургузар ужура таварышкан. Ынчангыш суртаал ажилын калбартырын база чүгүлаллап айткан. Ынчангыш мону бижип, демги эмчиг Н. А. Ондарнын чыгың-биле кылган "Алдыг орган аарыгы" деп ангы-ангы шүлүктөрүмүн солугна база парлаарын шиттирелдим: Аарыгыңын эн-не чүдээ, Аарын-чүүрге таарыш пазы — Алдын орган амьратпас Айымыдыг Паш, Сагаа, СПИД. Амы-тынче шоглаан аарыг Арын-башты үрөп кааптар: Чооду КАРА-КҮСКЕ.

АВГУСТ 9-ТАН 15-КЕ ЧЕДИР

Понедельник август 9

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Бинакшылдын нүүрү-биле", т/с.

11.50 Мультфильм.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 Кадыйшыл.
12.40 "Мергежили — истекчи", детектив, 1-ги сериясы.

19.30 "Он ийи сандай", фильм, 1-6-и сериясы.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 УЕ.

9.45 Барааннарны — почта дамчыштыр.
10.10 "Миледи", т/с.
11.00 МЕДЭЭЛЕР.

7.55 Мен — камгалакчызы мен.
8.05 Дуза.
8.10 Дириг амытаннар дугайында медээлер.

12.00 БӨГҮН.
12.30 "Хуртуден чайла!".
12.30 "Эрги телевизор", "Хаван ажаакчызы болгаш кадарчы" деп комедияны көргүзөр.

20.30 "Чедимчелиг солдаттар", т/с.
21.25 "Удур туржуушкун", детектив, 1-ги сериясы.
22.40 Хуу театр.
23.00 БӨГҮН.

20.30 "Чедимчелиг солдаттар", т/с.
21.25 "Удур туржуушкун", детектив, 1-ги сериясы.
22.40 Хуу театр.
23.00 БӨГҮН.

Вторник август 10

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Бинакшылдын нүүрү-биле", т/с.

14.30 "Кадый"
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Гарри — хар кижин", т/с.

23.25 Ирина Архипова "Херэженин дугайында тоогуру" деп программа.
23.55 МЕДЭЭЛЕР.
00.10—01.05 "Карангы дээр", сериал.

13.30 Диван кырында садыг.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 "Антонелла", т/с.

19.35 Коллаж.
"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР.

16.00 БӨГҮН.
16.25 "Эжелекчилер", т/с.
17.20 Дуза.

11.15 Петровка, 38.
12.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.15 "Буруулуу", т/с.

11.15 Петровка, 38.
12.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.15 "Буруулуу", т/с.

Среда август 11

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Бинакшылдын нүүрү-биле", т/с.

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Гарри — хар кижин", т/с.
15.45 Тергин онүктөр.

21.50 "Хаан Ральф", англи комедия.
23.35 МЕДЭЭЛЕР.
23.50—00.40 "Карангы дээр", сериал.

17.55 Чайгы чайганыш.
18.10 Экосфера.
18.35 МЕДЭЭЛЕР.

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.35 "Дүжүк бербестер", комедия.

15.20 БО ШАКТА.
16.00 БӨГҮН.
16.25 "Эжелекчилер", т/с.

10.55 МЕДЭЭЛЕР.
11.15 Петровка, 38.
11.55 МЕДЭЭЛЕР.

10.55 МЕДЭЭЛЕР.
11.15 Петровка, 38.
11.55 МЕДЭЭЛЕР.

Четверг август 12

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Бинакшылдын нүүрү-биле", т/с.

14.30 "Кадый"
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Гарри — хар кижин", т/с.

00.35—01.25 "Карангы дээр", сөөлүк сериясы.
"РОССИЯ"
7.00—9.45 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ-БИЛЕ, РОССИЯ!

17.55 "Эир чуртунун хөөнери", "Хөөмей-98", 1-ги кезээ.
18.20 Чуректин ханызындан.
19.00 МЕДЭЭЛЕР.

23.25 Дежурный кезек.
23.45 МЕДЭЭЛЕР.
00.15 И. Ярыгин аттыг хостуг үрүш талазы-биле делегей маргылаазы.

9.00 БӨГҮН.
9.10 "Чедимчелиг солдаттар", т/с.

19.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с.

14.00 Петровка, 38.
14.55 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Буруулуу", т/с.

Пятница август 13

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Бинакшылдын нүүрү-биле", т/с.

14.30 "Кадый"
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Уенин төнчүзүнде", ужуралдарлыг фильм.

23.55 "Өске мага-бот", триллер.
24.30 МЕДЭЭЛЕР.
23.55—01.35 "Сымыраныг", триллер.

19.50 Коллаж.
"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР.

7.00 БӨГҮН.
7.40 Градусник.
7.45 Криминал.

14.20 "Доктор Куин, херэжени — эмчи", т/с.

11.55 МЕДЭЭЛЕР.
13.45 Орулгагыл чер.
13.55 МЕДЭЭЛЕР.

11.55 МЕДЭЭЛЕР.
13.45 Орулгагыл чер.
13.55 МЕДЭЭЛЕР.

Суббота август 14

ОРТ
7.50 Комедия.
9.25 Лама созу.
9.45 Хуу библиотека.

12.50 Чүү-даа бооп болур!
13.05 "Буураакшыг таваржыр эрге чок", ужуралдарлыг фильм.

21.35 "Чажыт материалдар", т/с.
23.15 Спортчу МЕДЭЭЛЕР.
23.35—01.40 Бут бөмбүү, Россиянын чемпионды.

12.15 Алдын дүлгүр.
12.30 ЭКИ МЕДЭЭЛЕР.
12.45 Мультфильм.

20.30 Досье.
21.05 "Чылан чирлер", криминалдыг шии.

11.20 "Кайда-даа база каянда", уран-чечен фильм.

16.50 Мультфильм.
17.30 Антропология.

15.40 "Хуулгазын дириг амытаннар", барымдаалыг фильм.

Воскресенье август 15

ОРТ
7.50 Дмитрий Кантемир, фильм.
9.30 "Дисней-клуб".
10.00 МЕДЭЭЛЕР.

12.50 Ойна-ла, ынак гармонум!
13.05 Тараачынын ведомозу.
13.30 "Кустонун командазын бүгү аян-чоруктары".

21.00 УЕ.
21.30 Агаар.
21.50 "Өлүрүкчүге карамантя", детектив.

9.30 РТР-ниң почтазы.
10.00 Эртенин мендизи-биле, чурт!

17.00 Дириг амытаннар дугайында чуугаалар.
18.00 "Лиз. Элизабет Тейлор-нун тогузгу", мелодрама, 1-ги, 2-ги сериялары.

10.15 Нарын сюжеттиг фильм.
11.45 Мультфильм.

14.25 "Маска", т/с.

14.25 "Маска", т/с.
15.40 "Хуулгазын дириг амытаннар", барымдаалыг фильм.

ШЫН
Кизил хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.
РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Маадыр-оол Калчан, Алдын-кыс Монгуш, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.
РЕДАКЦИОННЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Көп редактор — 3-43-34; кол редакторунун оракачызы — 3-33-91; секретариат — 3-36-82.
КИЛДИСТЕР: Нитилел-политиктиг кидис — 3-39-15.
АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 КБ "Тувакредит", ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.